

РОЗДІЛ I

Теорія, історія держави та права, філософія права

УДК 342.766

В. Кириченко

Спротив пригніченню – право сили чи право права?

У статті досліджуються історичні корені опору гнобленню, дуальна природа цього явища: як права і як сили. Розглядаються доктринальні концепції даного феномена, історія його закріплення в позитивному праві як права на опір (*jus resistendi*), визнання цього права нормою міжнародного правопорядку, плюралізм підходів до його конституційного закріплення. Незважаючи на те, що право на опір отримало міжнародно-правове визнання, а кількість конституцій у світі, якими воно передбачено, перетнуло 20-відсотковий бар'єр, майже кожен аспект цього права є спірним. Більшість демократичних держав все ж не поспішає законодавчо оформити право на опір. Приділено увагу особливостям *jus resistendi*, які притаманні, його суб'єкту, що характеризується множинністю, цілям, а також способам реалізації зазначеного права, які неможливо закріпити в позитивному праві.

Ключові слова: право на спротив пригніченню, революція, повстання, тиранія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Українська новітня історія, здається, аж занадто перенасичена так званими революціями: тут і революція на граніті, і помаранч, і гідність, з'явився новий «кольоровий» або «тихий» різновид революційного процесу. Все це відбувається в час, коли *public relations* майже знищують у суспільстві авторитет права, а владі вже недостатньо традиційних засобів, і вона намагається виявляти себе саме через PR. Інтернет і ЗМІ стали застосовуватись можновладцями задля управління суспільною думкою, і вдале використання цих технологій відчутно допомагає владарювати. З'явилась можливість в конфліктній ситуації, яка вимагає правового вирішення, поставити під сумнів обрання якогось з варіантів, та й взагалі доцільність застосування права як регулятора суспільних відносин, бо є така річ, як політична доцільність і навіть краще – революційна правосвідомість.

Проте треба пам'ятати, що ці ж комунікаційні технології можна використати, і український досвід це підтверджує, у зворотному напрямі – для усунення від влади. Такий попит на «революції» породжує в суспільстві потребу роз'яснень, бажання почути, що саме відбувається. Політологи та громадські діячі намагаються заповнити цю прогалину [1], однак більшість публікацій мають усе ж таки популістський присмак.

Формулювання мети та завдань статті. Автор за мету даного дослідження вважає відстеження історичних, філософських витоків права на спротив, його унормування у позитивному праві. Завданнями статті, відповідно, є: 1) огляд та аналіз історико-правових джерел, доктринальних концепцій права на спротив; 2) виявлення особливостей у сприйнятті цього права у західній та східній цивілізаціях; 3) висвітлення форм реалізації права на спротив; 4) характеристика впливу інформаційних та комунікативних технологій на суспільні настрої.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Протидія владі, право на спротив пригніченню (*jus resistendi*) протягом усієї історії державності приваблювали філософів права своєю парадоксальністю. Бо «право сили», що лежить в основі революції, є протиправним за своєю природою, хоча і має правову складову, особливо щодо наслідків спротиву. Ця суперечливість передусім породжує низку методологічних проблем при

дослідженні, особливо на загальнофілософському рівні, бо право на спротив пригніченню від початку позиціонувалося як природно-правове, проте отримавши своє визначення в законодавстві, воно опинилося в арсеналі позитивізму. Врахуємо й те, що цьому праву з різних світоглядних позицій та релігійних уподобань приділяли увагу кращі уми людства, і сьогодні існують різні, навіть суперечливі погляди щодо цього феномену.

Якщо пригадувати, як формувалося природно-правове сприйняття протидії пригніченню, що ж було спочатку? Слід, звісно, почати з Адама, про якого йдеться в Біблії, а також Юдит, яка стала символом спротиву юдейського народу. У грецькій міфології це юний Зевс, а також титан Прометей – захисник людей від свавілля богів. Наукова дискусія в античній правовій думці починається з діалогу Сократа та Платона, який останній наводить у своїй праці «Держава». Щодо практики, то це відомі (насамперед завдяки скульптурі, яку спорудили вдячні афіняни) тираноборці Гармоній та Арістотігон, що повстали проти Пісістратидів – афінського тирана Гіппія та його брата Гіпарха.

Власне, зі спротиву починається сама римська історія, це Рем та Ромул, потім Луцій Тарквіній Гордий – тиран, якого позбувся народ Риму. М. Т. Цицерон також виправдовує вбивць Ю. Цезаря, бо позитивний диктатор приступив усі божі та людські закони, а відтак був винним перед народом. Особливу увагу привертає Тіт Лукрецій Кар, який у своїй філософській поемі «Про природу речей», рухаючись у руслі теорії епікуреїзму, поетично звернув увагу на те, що народні обранці вироджуються, зловживають своєю владою, збираючи у своїх руках усі скарби та викликаючи таким чином повстання тих, ким керують.

Щодо сенаторів-стоїків, то їм довелося жити та реалізовувати себе за часи імператорського Риму, чинивши моральний супротив деспотичним принципам. Проте достойне життя та горда смерть не були спроможні змінити бодай що-небудь у римському суспільстві. Мораль, як зазначав К. Маркс, – це «безсилля в дії». Вступаючи в боротьбу з яким-небудь пороком, вона завжди зазнає поразки. Сучасники сказали б, що мораль – це собака, яка женеться за своїм хвостом. І навряд чи хтось сьогодні сподівається, що моральною боротьбою можна здолати соціальне зло взагалі та тиранію зокрема. Утім, навіть мовчазний осуд дій імператора, до якого вдавалася стоїчна опозиція, можна без перебільшення вважати героїчним вчинком, який надавав можливість набуття духовної свободи, необхідної задля протидії тирану та моральної сили. А моральна сила, до якої скептично ставився К. Маркс і яка мало вражає людей матеріального світу, все ж таки може підкорити цей світ: власне, Ісус Христос переконливо це довів.

Антична філософія на певний час поступилася місцем ученню Христа, яке поширилося світом і стало фундаментом для моральності, законів та життя західного суспільства. Вже у Святому Письмі, зокрема в посланні до римлян св. апостола Павла, знаходимо: «Всяка душа властем предержашим да повинуется: несть бо власть аще не от Бога, сущия же власти от Бога учинены суть» (Рим. 13:1)². Отже, таке позиціонування щодо влади, яка не є владою, якщо вона не від Бога, дало можливість блаженному Августину розвинути богонатхненну думку апостола. Теолог, зокрема, зауважував, що за відсутністю справедливості держава є не чим іншим, як простою розбійницькою шайкою, а розбійницька шайка – не чим іншим, як державою. І вони (розбійники) являють собою групу людей, які мають керівників, пов'язані спільними домовленостями, ділять здобич за встановленим законом. Коли подібна шайка пропащих людей досягає таких розмірів, що захоплює міста і країни та підкорює своїй владі народи, тоді вона відкрито отримує назву держави. Врахуємо, що ця оцінка держави та влади належить не просто теологу, а єпископу Гіппонському – посадовій особі церкви, не відділеної від держави.

Отже, християнські богослови, особливо після Томи Аквінського, який «вигнав чортів» з філософії Аристотеля, визнавали право на спротив тиранії, однак як крайню міру, що потребує обережності, бо повстання може збільшити зло замість того, щоб його знищити. Т. Аквінський, розглядаючи *jus resistendi* у теологічному контексті, визнавав заколот гріхом, бо він суперечить миру та єдності народу. Проте коли уряд є тиранічним, то власне можновладці постають заколотниками, бо саме вони порушують громадський мир, а відтак позбавлення їх влади не є гріхом. Утім, осуду підлягали заколотники, таємні тирановбивці та вузькі кола революціонерів. Св. Тома не сприймав як доказову притчу про Аода з Книги Суддів Ізраїлевих, наполягаючи, що ця ветхо-біблійна історія є прикладом захисту від ворога, а не поваленням власного царя. Таким чином, «князь філософів»

² Тут наводиться цитата не в синодальному перекладі «Ибо нет власти не от Бога», а в старослов'янському, який за змістом ближчий до грецького тексту: «Ου γαρ εστιν εξουσια ει μη αλο θεου», та перекладається як «Бо не є влада, якщо не від Бога». Сподіваюся, що ця різниця відчутна.

звертав увагу на дуальну природу права на спротив, а також відзначав, що суб'єктом такого права є «множина», а не окрема особа.

Приблизно в цей самий час з'являються спроби втілити право на повстання в площину позитивного права. Першість віддають Великій хартії вольностей 1215 р. (лат. *Magna Charta Libertatum*), 800-річчя якої світ відзначає цього року. Причому вона не лише закріплює право як таке, а й фіксує алгоритм його реалізації. Наступною стала Золота булла 1222 р. (лат. *Bulla Aurea*), або «декрет угорського короля Андраша», яка надала дворянству та духовенству право на повстання проти короля в разі порушення ним узятих на себе зобов'язань. Саме в цій пам'ятці права було використано термін *jus resistendi*, який поширився в законодавстві Речі Посполитої, закріплюючи право шляхти чинити опір королям, що порушують закони.

Іспанський філософ та богослов Ф. Суарес обґрунтував право на повстання через поняття суверенітету народу. Послідовник Т. Аквінського зауважував, що законному монарху можна чинити лише пасивний спротив, проте стосовно узурпатора в античному розумінні дозволено вживати будь-яких заходів, навіть убивство. Але використання цього права слід уникати, коли порушені інтереси не всього суспільства, а лише приватної особи.

Що стосується правової думки нового часу, то теорія природного права поступово позбувається теологічного обґрунтування, з'являється раціональне сприйняття права, суспільства, держави, отримує поширення концепція суспільного договору, будуються нові політичні парадигми. Г. Гроцій та Т. Гоббс стали фундаторами тієї школи природного права, яка намагалася досягти цілісного уявлення про право шляхом раціональної дедукції від фіктивного природного стану до укладення суспільного договору. У свою чергу Дж. Локк, відштовхуючись від ідеї Т. Гоббса щодо природи індивіда як первинного елемента співжиття, намагався розкрити сутність громадянської смуги, а також шляхи її подолання та причини появи з її надр авторитарного режиму.

Більшість прибічників школи природного права часів Просвітництва визнавали право на спротив тиранії, хоча і супроводжували це визнання певними застереженнями, звертаючи увагу на складність і неоднозначність проблеми. Навіть представники юридичного позитивізму не заперечували можливості чинити спротив урядові; власне, І. Бентам пропонував прагматичний підхід, зауважуючи, що спротив є можливим тоді, коли він завдає суспільству меншу шкоду порівняно зі шкодою, що буде завдана підкоренням.

Проте І. Кант дотримувався протилежної точки зору. Засновник класичної німецької філософії писав: «...проти глави держави, що творить закони, не існує правомірного спротиву народу, бо правовий стан виникає лише через підкорення його волі, яка встановлює всезагальні закони; отже, немає ніякого права на збурення (*seditio*), ще менше – на повстання (*rebellio*) та найменше – права зазіхати на нього як на одиничну особу (*монарха*) і на його життя (*monarchomachismus sub specie tyrannidii*) на тій підставі, що він зловживає своєю владою (*tyrannis*). Щонайменша спроба в цьому напрямі становить державну зраду (*proditio eminens*), і такого штибу зрадник може каратися лише смертною карою, як за спробу знищити свою батьківщину (*parricida*). – Обов'язок народу терпіти зловживання верховної влади, навіть ті, які вважаються нестерпними, ґрунтується на наступному: спротив народу, що чиниться вищому законодавству, ні в якому разі не повинен сприйматися інакше, аніж як протизаконне явище і більш того, як таке, що знищує весь законний державний устрій» [2, с. 242]. Проте, як відомо, саме більшість і перемагає.

Подальший розвиток *jus resistendi* пов'язаний уже з конституційним будівництвом. Так, ідеологічним підґрунтям війни за незалежність північноамериканських колоній Англії стала концепція суспільного договору, а право на революцію знайшло своє закріплення в преамбулі Декларації незалежності США 1776 р. Надалі воно отримало визнання в американській судовій практиці на прецедентному рівні. Однак молода держава, що з'явилася завдяки цьому праву, досить скоро відчула на собі його прояв. У 50-х роках XVIII ст. після прийняття Конгресом США закону «Про рабів, що втекли» (1850 г.) питання щодо скасування рабства загострило політичну боротьбу. Американський громадський діяч, письменник, аболіціоніст Генрі Торо у своїй статті «Про громадянську непокору» («*On Civil Disobedience*», 1849) [3, с. 79-117] визнавав, що на той час підстав для відкритого збурення в Америці було більше, аніж напередодні війни американців за незалежність. Він не погоджувався з політикою американського уряду, висловлюючи ганьбу всім проурядово налаштованим співвітчизникам. Г. Торо вважав, що «громадянська непокора» та неспівробітництво з урядом змусять останній відмовитись від підтримки рабовласників. Проте через подальші події авторові довелося переглянути власний концепт пасивного спротиву та вдатися до активних форм боротьби проти урядової реакції, але ненасильницька форма боротьби на північноамериканському континенті не була забута. Сто років потому видатний афро-американський

баптистський проповідник Мартін Лютер Кінг, борючись із расизмом та сегрегацією, знову звернувся до ідеї громадянської непокори та закликав американців до ненасильницького спротиву. Саме внесок М. Л. Кінга в ненасильницьку боротьбу за прийняття закону щодо заборони расової дискримінації було відзначено Нобелівською премією миру.

Повертаючись до Старого світу та європейської правової думки згадаємо, що про спротив насильству йдеться і в конституційних документах Великої французької революції. Ще на початку ХХ ст. прихильник соціологічного позитивізму Л. Дюгі задавався питанням про те, який зміст у це право вкладали автори Декларації прав людини і громадянина 1789 р., Декларації та Конституції 1791 та 1793 рр.. Відповіді в документах він не знайшов, хоча й відзначив, що підстави та обсяг протидії було визначено повною мірою. На думку очільників революції, спротив міг бути не тільки пасивним та захисним, а й наступальним, аж до повалення уряду. Більш того, вони звертали увагу на те, що в разі утиску народу тиранічними законами повстання стає не лише правом, а й обов'язком [4, с. 945]. Вартий уваги також висновок, який робить Л. Дюгі, зазначаючи, що будь-який уряд, постійно видаючи закони, що порушують найвище право, обов'язкове для держави, який скоює або надає можливість скоювати довільні акти, що порушують чинні закони, є тиранічним урядом, котрий не виконе своєї місії, і народ, що вдався до революції, щоб повалити його, здійснює, звісно, законний акт. Окрім цього, питання про законність повстання ніколи не може бути поставлено в позитивному праві перед судом [4, с. 955]. Відразу відчувається позитивістське правосприйняття.

Останнім століттям притаманне часте використання *jus resistendi* у такій його формі, як революція. Право на спротив не виправдовує будь-якої поведінки і потребує певної пропорційності в його реалізації, бо інакше такий спротив є революцією. За К. Марксом, революція – це вже не просто повалення уряду, а радикальна трансформація всієї надбудови суспільства як наслідок зміни його економічної основи [5, с. 5–9]. Сьогодні американський політолог та автор концепції етнокультурного поділу цивілізацій С. Хантінгтон визначає революцію як швидку, фундаментальну і насильницьку зміну пануючих цінностей і міфів цього суспільства, його політичних інститутів, соціальної структури, керівництва, урядової діяльності і політики, здійснену внутрішніми силами суспільства [6, с. 267]. Однак окремі науковці заперечують обов'язковість насильницької складової при визначенні поняття революції, наводячи приклади так званих «оксамитових революцій» [7, с. 9]. Таке сприйняття революційного процесу здається досить ідеалістичним. На наш погляд, є більш подразлива складова наведеного поняття, а саме включення американським політологом у визначення революції ознаки «здійснену внутрішніми силами суспільства».

Слід визнати, що ми живемо в геополітичному просторі, і як би ми того не хотіли і який би суверенітет не мали, а бажання зовні вплинути на внутрішньополітичну ситуацію існує завжди. Досить пригадати підтримку Людовіком ХVІ північноамериканських колоній у боротьбі з англійською метрополією. Ще більше помічників було виявлено історією в революційних подіях 1917 р. в Російській імперії. Щодо сьогодення, то як зазначалося, суспільство зіткнулося з усепроникною дією засобів масової інформації та засобів комунікації, з ефективними технологіями впливу на масову свідомість та психологію, і все це на ґрунті економіки, спрямованої на глобалізацію світу. Зміни не минули і таку технологію, як революція. Поява «оксамитових» технологій змінила сутність революційного процесу та його сприйняття в суспільстві.

Аналіз кольорових революцій, на думку Д. Лейна, потребує розгляду виключно в міжнародній перспективі. Кембриджський професор зауважує: «Прихильники поширення демократії широко використовували працю Джина Шарпа «Теорія влади» (1973) й описані в ній методики протесту. Всі вони користувалися моральною і фінансовою підтримкою із зовнішніх джерел, особливо західних фондів, які підтримують демократичні інститути і процеси. Для підриву підвалин чинного правління Захід використовував форму «м'якої» політичної сили («soft political power»). Ця політика сягає корінням ідей таких авторів, як Джозеф Най («М'яка сила: способи досягнення успіху у світовій політиці», 2004), який обстоював перехід від застосування військової сили і примусу до просування внутрішніх змін шляхом маніпулювання нормами і цінностями громадян» [8, с. 18].

Отже, кольорові революції не відповідають класичним ознакам революції і, скоріше, є новітніми технологіями щодо зміни політичної влади з участю зовнішніх чинників та в контексті геополітичної ситуації.

Гене́за права на повстання в представленому огляді була б однобічною та західноцентристською без розгляду її в східній правовій традиції. З тексту «Шу-цзин» відомо, що ранньочжоуська теорія «мандата Неба» (тянь-мин) була сформульована у зв'язку із заколотом проти шанського вана. Саме за допомогою цієї теорії Чжоу-гун переконував місцеве шанське населення в тому, що Небеса дають наказ керувати Піднебесною лише справедливому правителю, позбавляючи

свого мандата деспотичного. Доказом передачі мандату Неба є успішність повстання. На все воля Великого Неба. Конфуціанці та даоси сходились в одному: правитель, дотримуючись природного ходу речей, повинен забезпечити народу добре життя. Власне, Конфуцій зауважував, що без довіри народу держава не може вистояти. Його послідовник Мен-цзи висловлювався ще більш конкретно: якщо правитель занадто пригнічує свій народ, то його самого буде вбито, а держава загине.

Отже, якщо Небо виявляє незадоволення, то це говорить про те, що правитель погано керує ввіреним йому народом та державою. І треба зазначити, що всі правителі Піднебесної аж до XX ст. цю концепцію дуже добре усвідомлювали та робили з реакції Неба належні висновки.

На початку XX ст. Махатма Ганді, якого надихнули ідеї Л. М. Толстого щодо непротидії злу насильством³, запропонував народу Індії принципово новий шлях відродження країни [9, с. 323–330] – не озброєне повстання і не петиції на адресу колонізаторів. М. К. Ганді запропонував шлях ахімси – ненасильства, що означає внутрішнє рішення людини, в основу якого покладено визнання вищою цінністю життя і любов до людини та всього живого. Ідея ненасильницького спротиву свавілля отримала назву «сатьяграха» (у перекладі з санскриту - «твердість в істині») – мирне повстання, непримирима боротьба без злоби та пострілів, у якій людина не має іншої зброї, окрім власного життя. Це боротьба, яку люди ведуть тому, що не можуть учинити інакше.

Звичайно можна сперечатися щодо ефективності сатьяграхи, як у свій час В. І. Ленін піддавав критиці ідеї Л. М. Толстого. Проте англійці пішли з Індії, їх добровільно змусили відмовитись від власних колоніальних домагань.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, якщо погодитися з тезою, що *jus resistendi* має природно-правове походження, то можна стверджувати, що це право супроводжувало суспільство завжди, про що свідчать суперечливі думки та коментарі філософів, науковців, численні пам'ятки права і, найголовніше його правозастосовча практика. Проте сказати, що сьогодні ми значно просунулись у його розумінні, було б передчасно.

Незважаючи на те, що право на спротив отримало міжнародно-правове визнання, а кількість конституцій в світі, якими воно передбачене, перетнула 20-відсотковий бар'єр, майже кожний аспект цього права є спірним. Більшість демократичних держав усе ж таки не поспішає оформити законодавчо право на спротив, а тим більше на повалення існуючої влади. Складність ситуації полягає в тому, що важко змоделювати юридичну норму, яка б дозволила однозначно розрізнити спротив пригніченню та насильницьке усунення законної влади. Як приклад достатньо процитувати ст. 20 Конституції Федеративної Республіки Німеччина 1949 р.: «Усі німці мають право чинити спротив будь-кому, хто спробує усунути цей лад, якщо не можуть бути використані інші засоби».

Здається, чилійський поет Пабло Неруда був правий, та ще й обізнаний з теорією «мандата Неба», коли стверджував, що заколот не може закінчитися вдачею, бо інакше він мав би іншу назву. Якщо ми дійсно маємо справу з правом сили, то сила завжди переможе, бо інакше це буде не сила.

Джерела та література

1. Гольдфарб А. Легитимность мятежа [Электронный ресурс] / А. Гольдфарб // Грани.Ру. – 2012. – 12 июня. – Режим доступа: <http://grani.ru/blogs/free/entries/198337.html>; Гузар І. Л. Право на повстання – то є закон природи [Електронний ресурс] / І. Л. Гузар // Україна молода. – 2014. – № 003. – 10 січня. – Режим доступа: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2395/180/85201>; Рогов К. Монополия на насилие и право на восстание [Электронный ресурс] / К. Рогов // Новая газета. – 2014. – № 8. – 27 января. – Режим доступа: <http://www.novayagazeta.ru/columns/61949.html>; Юров А. Восстание – право или обязанность? [Электронный ресурс] / А. Юров // Украинская правда. – 2014. – 17 февраля. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/rus/columns/2014/02/17/7014094/?attempt=1>.
2. Кант И. Общее замечание относительно правовых следствий из природы гражданского союза / И. Кант // Метафизика нравов в двух частях. 1797. Соч. в 6 Т. – Т. 4. – Ч. 2. / под общей ред. В. Ф. Асмуса, А. Я. Гульги, Т. И. Ойзермана; ред. тома В. Ф. Асмус. – М.: Мысль, 1965. – 544 с.
3. Торо Г. Д. О гражданском неповиновении / Генри Дэвид Торо // Новые пророки. Торо. Толстой. Ганди. Эмерсон / пер. с англ. О. В. Альбедилы. – СПб.: Алетейя, 1996. – 352 с.
4. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства : пер. с фр. / Л. Дюги ; пер.: В. Краснокутский, Б. Сыромятников, А. Ященко ; предисл.: Л. Дюги, П. Новгородцев. – М.: Изд. Т-ва И. Д. Сыгина, 1908. – 957 с.
5. Маркс К. К критике политической экономии / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 50 т. – Т. 13. – [2-е изд.]. – М.: Госполитиздат, 1959. – 771 с.

³ Л. М. Толстой наполягав: «Не сердитесь, не прелюбодействуйте, терпите зло, любите врагов... Если бы все так жили, и не нужно бы и революции» [Толстой Л. Н. Божеское и человеческое / Л. Н. Толстой. Собр. соч. в 12 томах. – Т. 11. – М.: ГИХЛ, 1987. – С. 465–487].

6. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
7. Погребняк С. П. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека) / С. П. Погребняк, Е. А. Уварова // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 2. – С. 4-61.
8. Лейн Д. «Кольорова» революція як політичний феномен / Д. Лейн // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – №. 1. – С. 16-38.
9. Ганди М. Мой Толстой / М. Ганди // Новые пророки. Торо. Толстой. Ганди. Эмерсон / Пер. с англ. О. В. Альбедиля. – СПб.: Алетейя, 1996. – 352 с.

Кириченко В. Сопротивление угнетению – право силы или право права? В статье исследуются исторические корни сопротивления угнетению, дуальная природа этого явления: как права и как силы. Рассматриваются доктринальные концепции данного феномена, история его закрепления в позитивном праве как права на сопротивление (*jus resistendi*), признание этого права нормой международного правопорядка, плюрализм подходов к его конституционному закреплению. Несмотря на то, что право на сопротивление получило международно-правовое признание, а количество конституций в мире, которыми оно предусмотрено, пересекло 20-процентный барьер, почти каждый аспект этого права является спорным. Большинство демократических государств все же не спешит оформить законодательно право на сопротивление, а тем более на свержение существующей власти. Уделено внимание особенностям *jus resistendi*, которые присущи, в частности, его субъекту, характеризующемуся множественностью, целям, а также способам реализации указанного права, которые невозможно закрепить в позитивном праве. Отдельно затронут вопрос о восприятии данного феномена в восточной традиции. Рассматриваются как ненасильственные формы реализации сопротивления насилию, так и такие крайние проявления, как революция. Отмечено влияние коммуникативных технологий при противодействии власти.

Ключевые слова: право на сопротивление угнетению, революция, восстание, тирания.

Kyrychenko V. Resistance to Oppression – the Right of Force or the Right of Law? The article considers the historical roots of resistance to oppression, the dual nature of this phenomenon as the right of force or the right of law. In the focus of attention are the doctrinal conceptions of the phenomenon under consideration, history of fixing it in the positive law as the right for resistance (*jus resistendi*), recognition of this law as international norm, pluralism of approaches to its constitutional recognition. Despite the right for resistance received international legal recognition and the number of constitutions in the world in which it is stipulated has crossed 20 percent threshold, nearly every issue of this right is controversial. Most democratic states are in no hurry to issue legally the right for resistance to oppression and moreover to overthrow the existing regime. Much attention is paid to the peculiarities of *jus resistendi* which is inherent, particularly to its subject, and is characterized by multiple goals, as well as methods of implementing this right, which can not be fixed in positive law. The author concentrates on the issues characterizing the peculiar perception of this phenomenon in the Eastern tradition. Much attention is paid to non-violent forms of realization of this right, and such extreme manifestation of it as revolution, the impact of communication technologies on counteraction to the authorities.

Key words: right for resistance to oppression, revolution, rebellion, tyranny.